TEMURIYLAR DAVRIDA HIROTDA RASSOMCHILIK VA TASVIRIY SAN’AT MAKTABINING SHAKLLANISHI HAMDA UNDA KAMOLIDDIN BEHZODNING ROLI VA O‘RNI

Abduvaxidov Dilshod Narbotirovich
Ass.o‘qituvchi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi,
Samarqand, O‘zbekiston.
e-mail: norbotirovich@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada Temuriylar davrida Hirot shahrida shakllangan tasviriy san’at muhiti va Hirot miniatyura maktabining rivojlanishi tahlil qilinadi. Ayniqsa, buyuk rassom Kamoliddin Behzod ijodi va uning san’atdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Behzod miniatyuralarida kompozitsiya mukammalligi, rang uyg‘unligi va inson obrazlarining psixologik chuqurligi bilan Sharq tasviriy san’ati tarixida yangi bosqich ochilganligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar. Temuriylar davri, Hirot madaniy muhiti, Hirot miniatyura maktabi, tasviriy san’at, miniatyura san’ati, Kamoliddin Behzod, Temuriylar madaniyati, kompozitsiya, rangtasvir, san’at tarixshunosligi.

XV asr Markaziy Osiyo va Eron hududlari tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning yuksak bosqichi bilan ajralib turadi. Bu davr, ayniqsa, Amir Temur asos solgan Temuriylar davlati hukmronligi bilan bog‘liq bo‘lib, uning avlodlari tomonidan ilm-fan, adabiyot, me’morchilik va tasviriy san’at rivojiga katta e’tibor qaratilgan. Temuriy hukmdorlar davlat siyosatida madaniyat va ilm-fanni qo‘llab-quvvatlashni muhim omillardan biri deb bilganlar. Natijada Samarqand, Hirot, Buxoro va boshqa yirik shaharlarda ilmiy va badiiy muhit shakllanib, ular Sharq Uyg‘onish davri markazlariga aylangan.

XV asrda Hirotda shakllangan rassomlik maktabi Sharq tasviriy san’ati tarixida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu maktab keyinchalik san’at tarixida Hirot miniatyura maktabi nomi bilan mashhur bo‘ldi. Mazkur maktab o‘zining kompozitsion mukammalligi, rangtasvirning nozikligi va inson obrazlarini tasvirlashdagi realizm unsurlari bilan ajralib turadi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, Hirot maktabi Sharq miniatyura san’atining eng yuksak bosqichlaridan birini tashkil etadi [1, b. 122]. Hirot rassomlik maktabining shakllanishi va rivojlanishida ko‘plab san’atkorlar faoliyat ko‘rsatgan bo‘lsada, uning eng buyuk namoyandasi sifatida mashhur rassom Kamoliddin Behzod e’tirof etiladi. U nafaqat Temuriylar davri tasviriy san’atining yirik vakili, balki butun Sharq miniatyura maktabining eng buyuk ustalaridan biri sifatida tanilgan. Behzod o‘z ijodida kompozitsiyaning mukammal tuzilishi, inson xarakterining chuqur ifodasi, ranglar uyg‘unligi va hayotiy sahnalarni tasvirlash orqali miniatyura san’atini yangi bosqichga olib chiqqan. San’atshunoslarning fikricha, Behzod ijodi Sharq tasviriy san’atining taraqqiyotida muhim burilish yasagan. Uning asarlarida inson obrazlari psixologik jihatdan chuqur ochib berilgan bo‘lib, bu holat miniatyura san’atining oldingi an’analariga nisbatan yangilik hisoblanadi [2, b. 83]. Shuningdek, u tasviriy san’atda kundalik hayot manzaralarini aks ettirish orqali miniatyura kompozitsiyalarining mazmun doirasini kengaytirgan. Shu jihatdan qaraganda, Temuriylar davrida Hirotda shakllangan rassomlik maktabi nafaqat o‘z davrining badiiy merosi, balki keyingi davr Sharq san’ati rivojiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan muhim madaniy hodisa hisoblanadi. Ayniqsa, Kamoliddin Behzod ijodi ushbu maktabning eng yuksak badiiy darajaga yetganini ko‘rsatadi.

XV asr Temuriylar davlati tarixida madaniyat va san’at yuksak taraqqiyot bosqichiga ko‘tarilgan davr sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davrda siyosiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanish ilm-fan hamda san’at sohalarining keng taraqqiy etishi uchun qulay sharoit yaratdi. Ayniqsa, Hirot shahri Temuriylar davlatining muhim siyosiy va madaniy markazlaridan biri sifatida shakllanib, XV asrning ikkinchi yarmida Sharq uyg‘onish davrining yetakchi ilmiy va badiiy markaziga aylandi [3, b. 35]. Temuriy hukmdorlar madaniyat va san’at rivojiga alohida e’tibor qaratganlar. Bu siyosat, avvalo, Amir Temur tomonidan boshlab berilgan bo‘lib, uning avlodlari tomonidan davom ettirildi. Amir Temur o‘z davrida turli hududlardan olimlar, me’morlar, hunarmandlar va san’atkorlarni Movarounnahr hamda Xuroson shaharlariga jalb etgan. Natijada Samarqand va Hirot kabi shaharlarda ilmiy va madaniy muhit shakllandi. XV asrning ikkinchi yarmida Hirot shahri Temuriy hukmdori Sulton Husayn Boyqaro hukmronligi davrida madaniyat va san’at markaziga aylandi. Uning saroyida ko‘plab shoirlar, tarixchilar, olimlar va

san’atkorlar faoliyat yuritgan. Ayniqsa, buyuk mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiy saroy madaniy hayotining rivojlanishida muhim rol o‘ynagan. Navoiy ilm-fan va san’at homiysi sifatida ko‘plab ijodkorlarni qo‘llab-quvvatlagan va saroyda badiiy muhit shakllanishiga katta hissa qo‘shgan.

Hirot saroyida tashkil etilgan kutubxona va kitob bezash ustaxonalari (kitobxona) Temuriylar davrida madaniy hayotning muhim markazlaridan biri hisoblangan. Bu ustaxonalarda qo‘lyozma kitoblar ko‘chirilgan, bezatilgan va miniatyuralar bilan boyitilgan. Hattotlar, rassomlar va naqsh ustalari birgalikda ishlagan bu muhit tasviriy san’atning rivojlanishiga katta turtki bergan. Aynan shu ustaxonalarda miniatyura san’ati yuksak darajada rivojlandi va Hirot rassomlik maktabining shakllanishiga asos yaratildi [1, b. 118]. Temuriylar davrida miniatyura san’ati nafaqat kitob bezash vositasi, balki mustaqil badiiy san’at turi sifatida rivojlandi. Rassomlar tarixiy voqealar, saroy hayoti, mehnat jarayonlari, shuningdek adabiy asarlardagi voqealarni tasvirlashga katta e’tibor qaratdilar. Bu davr miniatyuralari kompozitsiya mukammalligi, ranglarning yorqinligi va obrazlarning badiiy ifodasi bilan ajralib turadi. Tadqiqotchilarning fikricha, XV asr Hirot maktabi Sharq miniatyura san’atining eng yuksak bosqichlaridan biri hisoblanadi. Umuman olganda, Temuriylar davrida Hirotda shakllangan madaniy muhit ilm-fan, adabiyot va tasviriy san’atning rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Bu muhitda yaratilgan badiiy meros keyinchalik Eron, Hindiston va boshqa Sharq mamlakatlari san’ati rivojiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Shu bois Hirot madaniy muhiti Temuriylar davri madaniyati tarixida alohida ahamiyat kasb etadi.

Hirot maktabining dastlabki shakllanishida Mirak Naqqosh kabi rassomlar muhim rol o‘ynagan. U Hirot saroyidagi rassomlar ustaxonasining rahbari bo‘lib, ko‘plab shogirdlarni tarbiyalagan.

San’atshunos Oleg Grabarning ta’kidlashicha: “Hirot maktabi Sharq miniatyura san’atining eng mukammal namunasidir. Bu maktabda kompozitsiya, rang va tasviriy realizm yangi darajaga ko‘tarilgan.” [4, b. 45]

Hirot maktabi miniatyuralarining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- murakkab kompozitsiya;
- ranglarning yorqin va uyg‘un qo‘llanilishi;
- inson obrazlarining psixologik ifodasi;
- me’moriy va tabiat manzaralarining batafsil tasviri.

Bu maktab keyinchalik butun Sharq tasviriy san’ati rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Kamoliddin Behzod taxminan XV asrning o‘rtalarida Hirot shahrida tug‘ilgan. U yoshligidan tasviriy san’atga qiziqib, Hirotdagi mashhur rassomlardan ta’lim olgan. Tadqiqotchilar uning ustozlari orasida mashhur musavvir Mirak Naqqosh bo‘lganini ta’kidlaydilar. Behzod aynan shu muhitda miniatyura san’ati sirlarini chuqur o‘rgangan va keyinchalik o‘zining noyob badiiy uslubini shakllantirgan. Behzod ijodining shakllanishida Temuriylar saroyidagi madaniy muhit muhim ahamiyat kasb etgan. Bu davrda Hirotda hukmronlik qilgan Sulton Husayn Boyqaro san’at va adabiyot homiysi sifatida ko‘plab ijodkorlarni qo‘llab-quvvatlagan. Ayniqsa, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy saroy madaniy hayotining rivojlanishida katta rol o‘ynagan va ko‘plab san’atkorlarga homiylik qilgan. Kamoliddin Behzod miniatyura san’atida kompozitsiya, rangtasvir va obraz yaratish borasida katta yangiliklar kiritgan. Uning asarlarida sahna tasviri nihoyatda puxta tashkil etilgan bo‘lib, har bir detal o‘z o‘rniga ega. Rassom me’moriy elementlar, tabiat manzaralari va inson obrazlarini uyg‘un holda tasvirlash orqali miniatyura kompozitsiyalarini yanada boyitgan. Shu jihatdan Behzod ijodi Sharq miniatyura san’atining rivojlanishida yangi bosqichni boshlab bergan.

Behzod ijodining muhim xususiyatlaridan biri inson obrazlarini tasvirlashdagi realizm va psixologik chuqurlikdir. Uning miniatyuralarida qahramonlarning hissiy holati, harakatlari va o‘zaro munosabatlari aniq ifoda etilgan. Bu holat avvalgi miniatyura an’analariga nisbatan muhim yangilik bo‘lib, san’atshunoslar tomonidan yuqori baholanadi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, Behzod inson obrazlarini tasvirlash orqali miniatyura san’atida yangi badiiy imkoniyatlarni ochib bergan. Kamoliddin Behzod ijodida adabiy asarlar asosida yaratilgan miniatyuralar ham muhim o‘rin tutadi. U ko‘plab mashhur Sharq adiblarining asarlari uchun miniatyuralar yaratgan. Jumladan, buyuk shoir Nizomiy Ganjaviyning “Xamsa” asari, shuningdek Sa'diy Sheroziy va boshqa adiblarning asarlariga ishlangan miniatyuralar san’at tarixida mashhur hisoblanadi. Ushbu asarlarda Behzod kompozitsiya va rang uyg‘unligini yuqori darajada namoyon qilgan [5, b. 223].

Kamoliddin Behzod ijodining yana bir muhim jihati shundaki, u miniatyuralarda kundalik hayot manzaralarini ham tasvirlagan. Bu esa san’atning hayotga yaqinlashganini ko‘rsatadi. Rassom o‘z asarlarida saroy hayoti, shahar manzaralari, qurilish ishlari, mehnat jarayonlari kabi turli sahnalarni mahorat bilan tasvirlagan. Shu sababli uning miniatyuralari nafaqat badiiy, balki tarixiy manba sifatida ham qimmatli hisoblanadi [6, b. 135]. Kamoliddin Behzod ijodi keyingi davr miniatyura maktablari rivojiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, Eron va Hindistonda shakllangan Safaviylar hamda Boburiylar davri miniatyura maktablari

Behzod an’analarini davom ettirdilar. Shu bois san’atshunoslar Behzodni Sharq tasviriy san’atining eng buyuk ustalaridan biri sifatida e’tirof etadilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Temuriylar davrida Hirotda shakllangan miniatyura maktabi va unda Kamoliddin Behzodning ijodi Sharq tasviriy san’atining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maktab tomonidan yaratilgan badiiy meros nafaqat o‘z davrida, balki keyingi asrlarda ham Sharq san’ati rivojiga katta ta’sir ko‘rsatib, jahon madaniy merosining muhim qismiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

1. Basil Gray. Persian Painting. – London: Skira, 1961.
2. Stuart Cary Welch. The Art of the Persian Book. – London: Thames & Hudson, 1972.
3. Lisa Golombek, Maria Subtelny. Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century. – Leiden: Brill, 1992.
4. Grabar O. The Illustrations of the Maqamat. Chicago, 1984.
5. Lisa Golombek, Maria Subtelny. Timurid Art and Culture. – Leiden: Brill, 1992.
6. Hasanov R. O‘rta Osiyo tasviriy san’ati tarixi. – Toshkent, 2001.